

րակագիտական դատողութիւններին մէջ: Վերջապէս՝ չէ՞ որ Արծըրունին համայնական չէր, այլ թունդ անհատական:

Յատուրիւն եսայեան. «ԳեԱնՔի ՐՕՄԱնԻՑ». վէպիկ. 147 եր. գ. 25 կ.
Թիֆլիս, 1903:

Չը կայ և չի կարող լինել ամենագէտ մարդ, բայց ամեն գրականագէտից կարելի է և պէտք է պահանջել, որ շատ աւելի բան իմանայ, քան միջին ընթերցողը, և, որ գլխաւորն է, իմանայ, թէ ինքը ինչ գիտի և ինչ չը գիտի:

Դժուար է երևակայել աւելի վնասակար երևոյթ, քան այն, որ չլարի և բարւոյ գիտութեանը ծառից չը ճաշակած և կեանքի ու նրա օրէնքների մասին ամենամիամիտ հայեացքներ ունեցող անհատներ, մի տեսակ չարաբաստիկ գրելապաւով բռնուած, քարոզչի և ժողովրդական ուսուցչի դեր ստանձնելով, գրքեր են տպում ամենատարբեր բովանդակութեամբ, լինեն դրանք ուսանաւորների, վէպեր, թէ հրապարակախօսական զրուածքներ:

Այդ է պատճառը, որ, մեր կարծիքով, քննադատը, ինչքան էլ համակրութեամբ կամ ցաւակցութեամբ վերաբերուի խակ, անգրագէտ կամ տգէտ գրուածքների հեղինակների անձնաւորութեանը, այնուամենայնիւ պարտական է ամենախիստ կերպով հարուածել այդ գրուածքները, որովհետև գրականութիւնը ժողովրդի յառաջադիմութեան ամենագորեղ գործօնն է և այդ յառաջադիմութեան ամենալաւ ցուցարարը:

Մինչև լուրջ գրականութիւն չ'ունենանք, լուրջ ազգ չենք լինի:

Գոնէ ինձ վրայ ամեն մի հայ գիրք, որի հեղինակը դեռ կարիք ունի զարգացումը շարունակելու, այնպիսի տպաւորութիւն է գործում, ինչպէս մի ապտակ՝ հասցրած ամբողջ հայ ազգի, ուրեմն և ամեն մի հայի ինքնագիրութեանը:

Դրանով է բացատրւում իմ քննադատութիւնների խիստ ոճը, որ այնքան զայրացնում է հեղինակներից շատերին և այնքան անձնական թշնամիներ է ստեղծում ինձ համար:

Բայց բաւական է խօսել pro domo sua: Անցնենք պ. Եսայեանի վէպիկին:

Գրիշան համալսարանը նոր աւարտած փաստաբան է. Սերեոժան թերուս հաշապահ: Գրիշան իղէալիստ է. Սերեոժան ապրում է միմիայն կեանք վայելելու համար, իղէալիստներ

բին համարում է տխմար արարածներ և նոյնիսկ յանցանքի առաջ կանգ չի առնում որքան կարելի է շատ զուարճութիւններ ստանալու համար: Մի խօսքով՝ Գրիչան հրեշտակների հրեշտակն է, իսկ Սերեոփան սատանաների սատանան:

Վէպիկի մէջ կան նաև ուրիշ հրեշտակներ—Գրիչայի ընկերները և օրիորդ Համասփիւռը, և ուրիշ սատանաներ—Սերեոփայի ընկերներն ու ընկերուհիները, և միմիայն մի մարդ, մի կենդանի մարդ—մոցիքուլ Կէկէլը:

Գրիչան և Սերեոփան սիրահարուած են Համասփիւռի վրայ, Գրիչան՝ մաքուր սիրով, Սերեոփան՝ վաւաչոտ կրքով: Սերեոփան ամեն միջոց գործ է դնում Համասփիւռի սիրտը գրաւելու և նրան Գրիչայից սառեցնելու, բայց չի յաջողում: Սակայն պատահմունքը օգնում է նրան: Նա հանգիպում է Համասփիւռին ամարանոցում մթնով և սկսում է բացատրել իր սէրը և յորդորել նրան, որ չը մերժի իրան: Գրիչան յանկարծ վրայ է հասնում այդ ժամանակ և կիսատ-պոատ խօսքերից այն համոզմունքը կազմելով՝ թէ Համասփիւռը դաւաճանել է իրան, թողնում հեռանում է: Սակայն թիւրիմացութիւնը վերջիվերջոյ պարզւում է, և նրանք ամուսնանում են: Մինչ այդ, Սերեոփան, որ մի աշակերտուհու խաբելուց յետոյ փախել էր Կ... քաղաքը, սկսում է զղջալ «Նեխիլեղովի նման»: «Եւ երբ Գէորգուց (իր ընկերից) ստացաւ մի նամակ, որի մէջ նկարագրում էր օրիորդ Փնջիկեանի (իր խաբած օրիորդի) եղբրական մահը, ապա Սիրունեանի (օր. Համասփիւռի) մտատանջութիւնից տրկարանալն ու մաշուելը, Գրիչայի անտարբերութիւնը դէպի վերջինս՝ իբրև դաւաճանի, նա համարեա վայրկենապէս փոփոխուեց» (ուզում է ասել՝ փոխուեց, որովհետև մի անգամ չի կարելի «փոփոխուել»):

Նա մի նամակ է գրում Գրիչային և բացատրում է, որ նրա, Գրիչայի, դժգոհութիւնը օր. Համասփիւռից միմիայն թիւրիմացութեան արդիւնք է, որովհետև օրիորդը երբեք չի դաւաճանել նրան:

Գրիչայի և Համասփիւռի հարսանիքի ժամանակ յանկարծ ներս է մտնում Սերեոփան, խելագարի նման նայում է շուրջը, ասում է՝ «Այժմ հանգիստ եմ, որ նրանք հասան իրանց նպատակին: Իսկ ես մարդ չեմ, այլ մարդկութեան բեռ. մարդիկ ինձ ջնջել են իրանց ցեղակից և տեղի է», ու վազում է իրան գրում գեար:

Կան մարդիկ, որոնք իրանց գցում են գետը: Այդ անբնական չէ, բայց և հազաւագիւտ է: Այդ քայն անում են միմիայն որոշ բնաւորութեան տէր մարդիկ և միմիայն որոշ հանգամանք-

ներում: Սերեոժան, որքան կարելի է զաղափար կազմել պ. Եսայեանի դժգոյն նկարագրութիւնից, այդ բնաւորութիւններից չէ: Վերջապէս, հանգամանքներն էլ այնպէս չեն դասաւորուած, որ այդ եղբրական դէպքը անհրաժեշտ լինէր:

Եթէ Սերեոժան խեղդւում է զղջման ազդեցութեան տակ, շատ ուշ է խեղդւում: Խղճի խաղթոցները չեն կարող իրանց գազաթնակէտին հասնել այն բուլէին, երբ մարդ համոզւում է, որ իր արած չարիքը հէնց իր չնորհիւ չքացել է, իր քանդածը ինքնն էլ չինել է: Եթէ նա խեղդւում է՝ չը կարողանալով տանել այն բանը, որ Գրիշան պատկուում է Համասփիւռի հետ, կը նըշանակի նա խորապէս սիրում է Համասփիւռին, մինչդեռ նա զգում էր դէպի նա միմիայն ֆիզիկական կիրք, որին շատ հեշտութեամբ էր յագոււրդ տալիս ուրիշների հետ:

Պարզ է, որ հեղինակը չի իմացել, ինչպէս գլխից ռադ անի այդ հերոսին, և դիմել է հեշտ միջոցի, սպանութեան: Անյաջողակ հեղինակների համար դա ամենահեշտ միջոցն է իրանց դրուածքին վերջ տալու:

Պ. Եսայեանի ամբողջ վէպիկը, բացի մի քանի էջից, որոնց մասին կը խօսեմ վերջում, լիքն է այդպիսի հոգեբանական սխալներով:

Օր. Համասփիւռը ուզում է տեսնել Գրիշային, բացատրել նրան, որ ինքը անմեղ է, բայց չը գիտէ ինչպէս տեսնուի նրա հետ: Նրանց տունը գնալ վախենում է, որովհետև Գրիշայի մայրը իր դէմ է: Այդպէս նա ամբաներով հալումա՜յ է լինում՝ միակ յոյսը գնելով այն բանի վրայ, որ մի տեղ կը պատահի Գրիշայի հետ: «Նա գալով Թիֆլիս՝ շատ աշխատեց, որ Գրիգորին պատահէ մի որևէ տեղում, խօսէ նրա հետ, պարզէ ամեն ինչ, բայց չէր յաջողւում»:

Խեղճ աղջիկը քիչ է մնում բարակապաւ ընկնի, և հեղինակի մաքուր անգամ չի անցնում, որ Համասփիւռը՝ գրագէտ լինելով՝ շատ հեշտութեամբ կարող էր նամակով գրել իր ուղածը կամ գոնէ մի երկտողով տեսակցութիւն խնդրել Գրիշայից:

Գեղարուեստագէտ հեղինակը, — այնպիսի հեղինակ, որի երևակայութեան մէջ իրօք ապրում են իր հերոսների պատկերները, — չէր կարող աչքաթող անել այդպիսի մի հանգամանք:

Վերջինք մի ուրիշ օրինակ: Սերեոժայի տանը ընթրիք է: «Արդէն ժամի 3½-ն էր, շուտով կը լուսանար: Սաշան շտապեց գոցելու խնձոքը»... Հիւրերը «ցրուեցան և ամեն ոք կատարեալ հարբած՝ կէս գիշերին բաղինց իր դուռը»...

Պարզ է, որ հեղինակը վերջին տողերը գրելիս՝ մոռացել է առաջին տողերի մասին, իսկ այդ անհնար կը լինէր, եթէ

նրա երևակայութեան մէջ լինէր իր նկարագրած ընթրիքի պատկերը:

Ի դէպ այդ ընթրիքի մասին:

Պ. Սասկեանը կարծում է, թէ կարելի է նկարագրել ամեն ինչ, որ կատարւում է կեանքում, ուստի և աւելորդ է համարում թղենու տերևների դոյուլթիւնը և տեղ-տեղ հասնում է պոռնը-կագիրների անկեղծութեան: Մի անգամ ևս արդէն առիթ եմ ունեցել մատնացոյց անելու երիտասարդ հեղինակի այդ առանձնայատկութիւնը: Յիշենք և այս: Հեղինակը հարկաւոր է համարում ամենայն մանրամասնութեամբ նկարագրել և վերարտադրել Սերեոթայի լիբր հիւրերի լկտի կատակները: Նա մեզ պատմում է, որ Սերեոթան և ընկերները ընթրիքի ժամանակ «կմշտում էին» օրիորդներին: Այնուհետև խօսք է ընկնում Գրիշայի և նրա նման իղէալիստների մասին:

«Նրա նման իղէալիստներ չառ ենք տեսել, ասաց օրիորդներից մէկը:

—Հապա Համասփիւռը, նրա սիրունին, եղբայր, որտեղից էլ գտաւ նա էդ հրեշտակին, ափսոս աղջիկ, ես նրա էն էն... հոգուն մատաղ, ասաց Հրանդի միւս կողմում նստած տղան:

—Նրա ծծերն ուտեմ, հ'ը, ասաց Սիսակը:

—Ես էլ թշերն ուտեմ, ասաց Դառչօն:

—Պա, պա, ապրանք է, հա, ամբողջ Թիֆլիսում չի գրտնուի նրա նմանը, չրթունքները սեղմելով աւելայրեց մի ուրիշը:

«Տօ, թողէք էդ սարսաղներին: Նրանք համալսարան են աւարտում, սարսաղութիւն են սովորում ու եղ զալիս: Նրանք ինչ գիտեն, ինչ է աշխարհը, ինչ է կեանքը, կամ ինչպէս պէտք է ապրել: Նրանք մեզ անամօթ մարդիկ են համարում, խօսեց Գէօրգին:

—Հա, ինչպէս չէ, նրանց հօրն օղորմի, ծոցը մի օրիորդ պառկեցրու, վեր թռաւ տեղից Սիսակը բարձրաձայն կոչելով, շան պէս կը գզգզեն նրան... Հենց Գրիշան որ սիրահարուել է Համասփիւռի հետ, ինչի խաթեր, սւգում է էն սիրուն թշերիցը պաչի ու...

—Օխայ, երանի նրան գրկողին, լսուեց միւս կողմից:

Այս բոլորը բաւական չէ, պ. Սասկեանի գրքոյկը լիքն է այնպիսի սխալներով, որոնք ապացուցանում են, որ նա դեռ իրաւունք չ'ունի հեղինակ լինելու:

Ահա մի քանի օրինակներ:

Մարդ ունենում է շատ հայեացքներ, բայց մի աշխարհայեացք, իսկ պ. Սասկեանն ստիպում է փաստաբան Գրիշային ա-

սել. «Ուսումնա ինձ ներշնչել է ծնողներինց տարբեր աշխարհայեացքներ» (9 եր.):

Պ. Եսայեանը կարծում է, թէ համալսարան աւարտելիս էլ «ոսկէ մէդալ» են տալիս: Նրա Գրիշան «ոսկէ մէդալով» էր աւարտել համալսարանը (13 եր.):

Պ. Եսայեանը գործ է ածում օտարազգի բառեր, որոնց իմաստը չի հասկանում, օր. տակտիկա («ասաց Գրիշան միապաղաղ տակտիկայով», 24 եր.), դիսօնանս («Միւսները իրանց դիսօնանս գոռոցներով ձայն պահեցին», 36 եր.), վալիկ («օրիորդը իր քնքոյշ մասններով զարկում է դաշնամուրի վալիկներին», 72 եր.), սուբեկտիւ («Նրա մէջ բարոյականութիւնն ու զղջումն մի կողմից, իսկ անբարոյականութիւնն ու սուբեկտիւ աշխարհայեացքը միւս կողմից կոխ էին մղում իրար դէմ, շարունակ խայթելով Սերեոֆի սիրտը» 74 եր.), կօնտրաստ («Աղնիւ զգացմունքները բոլոր էին բարձրացրել իրանց կօնտրաստ զգացմունքներէ դէմ», 97 եր.). տեմպերամենտ (100 եր.):

Սակայն պ. Եսայեանը չը գիտէ նոյնիսկ զուտ հայերէն բառերի իմաստը: Օրինակ. «Գրիշան, համոզուելով, որ Համասփիւռը իրան դաւաճանել է, տանջւում է ամբողջ երկու ամիս: «Բայց, ասում է պ. Եսայեանը, նա կամաց-կամաց հիասթափուեց (?!) և սկսեց գործել նախկին եղանակով ու զաղափարով»:

Ահա պ. Եսայեանի ոճի մի երկու նմուշ.

«Այսպիսի դէպքերում շատ պարզ է միւս փաստարանի և կողմնակիցների տրամադրութիւնն ու որոգայթները դէպի Պարտիզեանը, որ անշողջողդ կերպով կուրծքը և գլուխը դէմ էր անում արգարութեան համար»:

«... երկինքը ծածկուած է թանձր ամպերով, թագցնելով իրանց յետևում լուսատու աստղերը»:

«Մտնողը երիտասարդ էր, նա հազել էր սև բաձկոնակ, սև անդրավարտիկ, սպիտակ գալուստիկ կապած, օսլայած կրծքով ու մանժէտներ հագած»:

«Օրիորդն իր գեղատեսիլ հայեացքը ձգեց երիտասարդի կըրակոտ հայեացքին և այդ ժամանակ սիրոյ բոցը, շանթը, խանդը և նետը փոխադարձաբար խայթեցին միմիանց սրտերը»:

«Այն գիշերը, որ ինձ տեսար օրիորդ Համասփիւռի հետ անտառում և կասկածեցիր նրա հաւատարմութեանը դէպի քեզ ու հեռացրիր նրան, որ և այժմ տանջւում է, պարզն ասում եմ այժմ, այլևս չեմ կարող թագցնել և կեղծել, խիղճս խայթում է»...

Գրքոյկի մէջ պատահում են նաև տիրացուական դարձուածքներ, օրինակ՝ «բազում ջանքեր», «գործերով դժուարին (երիտասարդ)»:

Վերջացնելով յօդուածս՝ պէտք է յիշեմ, որ VII գլուխը ամբողջապէս մի միաթարական օաղիս է կազմում այդ դրականական անապատի մէջ և յոյս է տալիս, որ ապագայում գուցէ գրելու ձիրք զարգանայ պ. Եսայեանի մէջ, եթէ նա առայժմ հրաժարուի գրքեր տպելու անսփառութիւնից և լուրջ կերպով պատրաստուի գեղարուեստագէտի լուրջ կոչման համար:

Տ. Յ.

Bernard Stern: „JUNGTÜRKEN UND VERSCHWÖRER. Dis innere hage der Türkei unter Abdul Hamid II», 263 s.
 Բերնհարդ Չսերն. ՎԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹԻՒՐԿԵՐԸ ԵՒ ԴԱՒԱԴԻՐՆԵՐԸ, ԹԻՒՐԵՔԻՅԻ ՆԵՐՔԻՆ ղրութիւնը Արդու Համիդ II-ի իշխանութեան տակ:

Մահմեդական տարրը ես դժգոհ է թիւրքիայի ներկայ վիճակից. բայց այդ դժգոհութիւնը հայրենասիրութեան հետ է չաղախուած: Այդ դժգոհ հայրենասէրները յայտնի են «երիտասարդ թիւրքեր» անունով:

Դրանց աչքում հայրենի երկիրն իր պետական կազմակերպութեամբ ներկայացնում էր մի անկազմ ու անկերպարան երկիր, հարստահարութեան ասպարէզ, պաշտօնական ու ոչ պաշտօնական յափշտակութիւնների ենթակայ: Ի՞նչ էին անում դրա հանդէպ երկրի կառավարիչները, իշխանաւորները, որոնք այդ նոր հոսանքին հակառակ սկսեցին իրանց անուանել «ծերունի թիւրքեր»: Նրանք ոչ մահմեդական թիւրքահպատակներին դարձրել էին «ռայեա», նրանց բոլորովին կղզիացրել էին և այդպիսով առաջ բերել իրար կողք-կողքի ապրող, բայց թշնամի ու խորթ տարրեր՝ մահմեդականներ ու «ռայեաներ»: Այս վերջիններս զօրել էին քաղաքացիական շատ ու շատ իրաւունքներից, թէև կրում էին տնտեսական ամենածանր բեռը, Պետական այդ դործիչների նպատակն էր մուսլէմների ձեռքով ճնշելով ռայեաններին՝ միշտ հպատակութեան մէջ պահել նրանց:

Իսկ «երիտասարդ թիւրքերը» հիմնովին սխալ ու չլասակար էին համարում այդ ուղղութիւնը և դրա փոխարէն առաջարկում իրանց ծրագիրը, որի հիմքը հետեւեալն է.— Օսմանեան պետութիւնը բարեկարգել և վերակազմել այն ձևով, այնպիսի հիմունքներով, որ նրա բազմացեղ, բազմակրօն, տարբեր տար-